

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.10>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЯВЛЕННЯ ТА ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ ПРИЗИВНОГО ВІКУ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Царук А.В.,
*доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри адміністративної діяльності,
Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
Web of Science Researcher ID: ADA-4679-2022
ORCID: 0000-0002-7871-0323
e-mail: caruk333@ukr.net*

Адамчук С.В.,
*кандидат наук з державного управління,
викладач кафедри адміністративної діяльності,
Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-4216-7397*

Байдич Р.О.,
*начальник відділу
адміністративно-юрисдикційної діяльності штабу,
2 прикордонний загін*

Царук А.В., Адамчук С.В., Байдич Р.О. Проблемні питання виявлення та притягнення до відповідальності осіб призовного віку: адміністративно-правовий аспект.

Ситуація, що нині в Україні склалася стосовно мобілізації, потребує додаткового нормативно-правового регулювання у зв'язку із існуванням прогалин у процесі співпраці між представниками правоохоронних структур, зокрема такими як Державна прикордонна служба України, та територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП).

Громадяни України, які підлягають мобілізації, намагаються законними та незаконними способами потрапити до країн Центральної та Західної Європи з метою ухилення від призову на військову службу.

Стосовно питання контролю за військовозобов'язаними чинним законодавством встановлено, що громадяни України чоловічої статі віком від 18 до 60 років зобов'язані мати при собі військово-обліковий документ та пред'являти його за вимогою уповноваженого представника територіального центру комплектування та соціальної підтримки або поліцейського, а також представника Державної прикордонної служби України у прикордонній смузі, контрольованому прикордонному районі та у пунктах пропуску через державний кордон України. Поряд з цим, законодавчо не регламентовано який подальший порядок дій представників Державної прикордонної служби України.

Об'єктом даного наукового дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо порядку взаємодії представників ТЦК та СП, Національної поліції та Державної прикордонної служби України з питань мобілізації; 2) роботи вітчизняних науковців щодо питань мобілізації в Україні.

Під час здійснення дослідження було використано метод теоретичного узагальнення та групування (з метою характеристики процесу порядку взаємодії представників ТЦК та СП, Національної поліції та Державної прикордонної служби України з питань мобілізації); метод аналізу та синтезу (з метою побудови відображення процесу порядку взаємодії представників ТЦК та СП,

Національної поліції та Державної прикордонної служби України з питань мобілізації); метод логічного узагальнення результатів (з метою формулювання висновків).

Висвітлено прогалину норм чинного законодавства щодо порядку взаємодії представників ТЦК та СП, Національної поліції та Державної прикордонної служби України з питань мобілізації. Запропоновано зміни до нормативно-правового забезпечення стосовно врегулювання зазначеного процесу та перспективи подальших досліджень із вказаної проблематики.

Ключові слова: мобілізація, ухилення від мобілізації, Національна поліція, Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, Державна прикордонна служба України, особи призовного віку.

Tsaruk A.V., Adamchuk S.V., Baidych R.O. Problematic issues of identifying and prosecuting persons of military age: administrative and legal aspect.

The current situation with regard to mobilization in Ukraine is such that it requires additional legal and regulatory regulation due to the fact that there are gaps in the mobilization process itself between representatives of law enforcement agencies, such as the State Border Guard Service of Ukraine and Territorial Centers for Recruitment and Social Support.

Citizens of Ukraine of conscription age who are subject to mobilization between the ages of 18 and 60 are trying to get to Western Europe or North America by legal and illegal means to avoid military service in Ukraine.

With regard to the control over persons liable for military service, the current legislation stipulates that male citizens of Ukraine aged 18 to 60 are required to carry a military registration document and present it at the request of an authorized representative of a territorial recruitment and social support center (hereinafter referred to as the "TSC and SS") or a police officer, as well as a representative of the State Border Guard Service of Ukraine in the border area, controlled border area and at checkpoints across the state border of Ukraine. At the same time, the law does not regulate the further procedure for the actions of representatives of the State Border Guard Service of Ukraine.

The research materials are: 1) regulatory and legal support on the procedure for interaction between representatives of the territorial center for recruitment and social support, the National Police and the State Border Guard Service of Ukraine on mobilization issues; 2) works of domestic scholars on mobilization in Ukraine.

The study used the method of theoretical generalization and grouping (to characterize the process of interaction between representatives of the territorial center for recruitment and social support, the National Police and the State Border Guard Service of Ukraine on mobilization issues); the method of analysis and synthesis (to build a reflection of the process of interaction between representatives of the territorial center for recruitment and social support, the National Police and the State Border Guard Service of Ukraine on mobilization issues).

The article highlights a gap in the current legislation on the procedure for interaction between representatives of the territorial center for recruitment and social support, the National Police and the State Border Guard Service of Ukraine on mobilization issues. The author proposes changes to the regulatory framework to regulate this process and prospects for further research on this issue.

Key words: mobilization, mobilization evasion, National Police, Territorial centers for recruitment and social support, State Border Guard Service of Ukraine, persons of conscription age.

Постановка проблеми. Представникам органів охорони державного кордону або їх структурних підрозділів Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) надано повноваження складати протоколи про адміністративні правопорушення стосовно осіб, які здійснюють спроби незаконного перетину державного кордону, а віднедавна і здійснювати перевірку військово-облікових документів у громадян чоловічої статі віком від 18 до 60 років, які перебувають у прикордонній смузі, контрольованому прикордонному районі та/або в пунктах пропуску через державний кордон України. Однак, крім встановлення таких повноважень за органами охорони державного контролю, законодавцем не визначено механізму, який би визначав подальші дії прикордонників щодо осіб, у яких вказані документи відсутні, через призму взаємодії з представниками ТЦК та СП й Національною поліцією України.

Метою дослідження є визначення наявної проблематики механізмів передачі представниками Державної прикордонної служби України представникам ТЦК та СП та/або представникам На-

ціональної поліції громадян, що підлягають мобілізації у разі їх виявлення в контрольованому прикордонному районі та/або прикордонній смузі.

Стан опрацювання проблематики. Суттєвий внесок у питання законодавчої регламентації зробили нижчезазначені науковці.

Письменський Є.О. [8] у своїй роботі окремим аспектом виділяє кримінально-правову кваліфікацію перешкоджання мобілізації, що здійснюється в умовах поточного етапу російсько-української війни, вивченню поточної практики правозастосування та перспектив удосконалення законодавства щодо відповідальності за перешкоджання мобілізації.

Кравець Т., Баранова Т. [4] проаналізували готовність громадян України до військової служби, розробили стратегічні напрями для подальшого розвитку резерву Збройних Сил України серед військовозобов'язаних, визначили регіони найбільш високого мобілізаційного потенціалу та оптимальну вікову групу для забезпечення захисту держави.

Бугайчук К. [2] у своєму дослідженні провів аналіз окремих питань мобілізації, військового обліку та проходження військової служби.

Остапенко О., Йосифович Д. [7] обґрунтовують потребу в правовому регулюванні особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану та в бойовій обстановці, зокрема таких як: ухилення від військового обліку; ухилення від військової служби військовозобов'язаними, військовослужбовцями, резервістами в умовах воєнного стану; порушення військової дисципліни.

А. Мота [6] зазначає про те, що взаємодія Держприкордонслужби України з іншими правоохоронними органами щодо протидії нелегальній міграції має управлінський та процесуальний характер, вона заснована на підходах у спрямуванні та координації діяльності центральних органів виконавчої влади, а також повинна враховувати чинники, що впливають на безпеку в прикордонній сфері. Крім того він зазначає про те, що органи охорони державного кордону, що взаємодіють, мають можливість реалізувати процесуальні повноваження як реакцію на дії нелегальних мігрантів та осіб, які організовують або сприяють незаконному перетинанню державного кордону.

Бабенко А.М., Палій М.В., Чекмарьова І.М. [1] у своєму дослідженні розглядають взаємодію поліції, прокуратури та Державної прикордонної служби України у протидії організованим кримінальним правопорушенням, пов'язаним із контрабандою, незаконним обігом зброї та наркотиків, тероризмом і протиправним перетином державного кордону України.

Крижанівська В. та Кобзар В. [5] звертають увагу на те, що існуюча система має свої недоліки. Посилення контролю та стимулів призведе до змін, необхідних для підвищення відповідальності громадян перед державою. Діалог між владою та суспільством, впровадження дієвих стимулів та усунення причин для ухилення від мобілізації будуть ключовими складовими покращення ситуації в цій сфері для України.

Гаврік Р., Демчик Н. [3] стверджують, що аналіз зарубіжного законодавства щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону, дозволяє сказати, що за незаконний перетин кордону в ряді країн Європи переважно передбачається кримінальна відповідальність (Азербайджанська республіка, Республіка Білорусь, Сполучене королівство Великобританії...), В той же час, законодавство багатьох європейських держав, передбачає кримінальну відповідальність лише у випадку наявності обтяжуючих обставин під час перетину державного кордону, передбачаючи адміністративну відповідальність за перетинання державного кордону в інших випадках. Такими обставинами є: застосування сили чи загроза неминучого застосування сили під час перетинання державного кордону (Чеська республіка, Словацька республіка, Естонська республіка...).

Аналіз праць зазначених науковців та законодавства у сфері, яка є предметом дослідження цієї статті, дає підстави вважати, що нормативно-правова база із зазначеного питання потребує додаткового вивчення та доопрацювання. Необхідно впровадити чіткі механізми здійснення контролю за особами, які у відповідності до вимог законодавства України підлягають мобілізації, самої процедури передачі громадян, що підлягають мобілізації під час спроби незаконного перетину державного кордону, у разі їх виявлення в контрольованому прикордонному районі, прикордонній смузі представниками Державної прикордонної служби України представникам ТЦК та СП.

Виклад основного матеріалу. Початок повномасштабного вторгнення російської федерації спричинив запровадження на усій території України правового режиму воєнного стану та низки обмежень прав громадян, у тому числі заборону перетину кордону чоловікам віком від 18 до 60 років. Законом передбачені винятки і частина чоловіків мають право законно залишити територію

України, проте останнім часом все частіше відбуваються спроби незаконного перетину державного кордону чоловіками призовного віку з метою ухилення від призову на військову службу.

Дослідження проводилось з позиції дій посадових осіб ДПСУ щодо громадян, які підлягають мобілізації у разі їх виявлення в контрольованому прикордонному районі та прикордонній смузі та можливості подальшої процедури їхньої передачі представникам ТЦК та СП та/або Національної поліції.

Чинним законодавством України визначено повноваження органів державної влади, у тому числі і Державної прикордонної служби України та її територіальних підрозділів, щодо виявлення осіб, які ухиляються від мобілізації, проте, наразі відсутній механізм взаємодії таких органів державної влади з ТЦК та СП та Національною поліцією.

У ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [11] зазначено, що у період проведення мобілізації (крім цільової) громадяни України чоловічої статі віком від 18 до 60 років зобов'язані мати при собі військово-обліковий документ та пред'являти його за вимогою уповноваженого представника територіального центру комплектування та соціальної підтримки або поліцейського, а також представника Державної прикордонної служби України у прикордонній смузі, контрольованому прикордонному районі та на пунктах пропуску через державний кордон України.

Відповідно до п. 1 Постанови Кабінету міністрів України «Про прикордонний режим» від 27 липня 1998 р. № 1147 [12] встановлено вздовж державного кордону на його сухопутних ділянках і вздовж берегів прикордонних річок, озер та інших водойм прикордонну смугу завширшки 5 кілометрів від лінії державного кордону, де встановлюється прикордонний режим, але не менше від ширини смуги місцевості, що розташована в межах від лінії державного кордону до лінії прикордонних інженерних споруд.

Відповідальність за порушення прикордонного режиму (у тому числі перебування у контрольованому прикордонному районі або прикордонній смузі без документів, що посвідчують особу, та військово-облікових документів), режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду – виїзду визначена статтею 202 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Проте, визначена законодавством міра відповідальності у вигляді штрафу, на нашу думку, не у повній мірі співвідноситься із характером вчиненого правопорушення та цілями, закладеними при зміні законодавства в частині уповноваження представників ДПСУ перевіряти військово-облікові документи громадян. Крім того, жодний профільний закон не надає відповіді чи додаткових роз'яснень щодо подальший дій прикордонників після притягнення вказаних осіб до адміністративної відповідальності.

У п. 7 Постанови Кабінету Міністрів України від 27.07.1998 № 1147 [12] зазначено про те, що громадяни України, іноземці та особи без громадянства в'їжджають, перебувають, проживають, проваджують роботи і пропускаються у прикордонну смугу з дозволу відповідного органу Державної прикордонної служби, який безпосередньо виконує завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону у визначеній зоні відповідальності, за наявності документів, що посвідчують їх особу. У період проведення мобілізації (крім цільової) та/або протягом воєнного стану громадяни України чоловічої статі віком від 18 до 60 років також зобов'язані мати при собі військово-обліковий документ (у паперовій або електронній формі).

Питання взаємодії органів Державної прикордонної служби України, Національної поліції та представників ТЦК та СП частково закріплені в Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період, затвердженому Постановою кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560 (далі – Постанова 560) [10].

Відповідно до п. 49 Постанови № 560 у період проведення мобілізації (крім цільової) уповноважені представники ТЦК та СП або поліцейські, а також представники Держприкордонслужби мають право вимагати у громадян чоловічої статі віком від 18 до 60 років військово-обліковий документ (військово-обліковий документ в електронній формі) разом з документом, що посвідчує особу.

Положення абз. 6 п. 17 Постанови № 560 передбачають, що військовослужбовці органів охорони кордону викликають поліцейського для здійснення адміністративного затримання особи та її доставлення до найближчого ТЦК та СП у разі наявності в Єдиному державному реєстрі призовників, військовозобов'язаних та резервістів відомостей про подання такої особи щодо розшуку в Національну поліцію.

Такий алгоритм дій є актуальним для прикордонників незалежно від виду адміністративного правопорушення, вчиненого особою в контрольованому прикордонному районі чи прикордонній смузі.

Статтею 262 Кодексу України про адміністративні правопорушення чітко визначено повноваження представників Національної поліції здійснювати адміністративне затримання правопорушників за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію. При цьому, вказана стаття не містить аналогічних повноважень для органів охорони державного кордону.

Таким чином, наразі лише представники поліції можуть затримувати осіб, щодо яких у Єдиному державному реєстрі призовників, військовозобов'язаних та резервістів наявні відомості про подання такої особи в розшук. При цьому, особи-правопорушники, які не оголошені в розшук, взагалі не можуть бути затримані з метою подальшої передачі до ТЦК та СП.

В Порядку організації взаємодії Державної прикордонної служби України та Національної поліції України під час забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму [9] закріплено, що взаємодія Держприкордонслужби та Національної поліції України здійснюється шляхом забезпечення координації дій органів (підрозділів) Держприкордонслужби та Національної поліції України під час забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму в умовах виникнення порушень публічної безпеки і порядку, прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; видання актів організаційно-розпорядчого характеру та рекомендацій із питань забезпечення взаємодії органів (підрозділів) Держприкордонслужби та Національної поліції України. Поряд з цим, питання стосовно передачі осіб призовного віку, які не оновили дані в державному реєстрі призовників, представникам Національної поліції України, які виявлені в прикордонні представниками ДПСУ не встановлено.

Також варто зазначити, що транспортні засоби, які використовуються особами призовного віку, що ухиляються від мобілізації, на яких вони прямують до контрольованого прикордонного району, де залишають такі транспортні засоби та намагаються незаконно перетнути державний кордон України, передаються органам Національної поліції в порядку ст. 338 Цивільного кодексу України (знайдені транспортні засоби передаються на зберігання Національній поліції) [13].

Автори вважають, що адміністративному затриманню мають підлягати не лише особи, оголошені в розшук, а й особи, в яких немає відповідних військово-облікових документів та/або про них відсутні відомості в Єдиному державному реєстрі призовників, військовозобов'язаних та резервістів, оскільки основною метою останніх законодавчих змін є не лише притягнення до відповідальності, але і сприяння оновлення даних призовниками.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вважаємо за доцільне законодавчо закріпити порядок передачі осіб чоловічої статі віком від 18 до 60 років представникам ТЦК та СП або представникам Нацполіції.

Доповнити п. 6 ст. 22 ЗУ абзацом наступного змісту: «У разі виявлення особи чоловічої статі віком від 18 до 60 років представником Державної прикордонної служби України у прикордонній смузі, контрольованому прикордонному районі та на пунктах пропуску через державний кордон України та наявності обґрунтованих підстав вважати, що така особа є може ухилитись від мобілізації, здійснювати передачу такої особи представникам ТЦК та СП та/або представникам Національної поліції у відповідності до інструкції».

Також вважаємо за необхідне розробити Інструкцію щодо дій посадових осіб Державної прикордонної служби України, Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки та Нацполіції у разі виявлення осіб чоловічої статі віком від 18 до 60 років у прикордонній смузі, контрольованому прикордонному районі та у пунктах пропуску через державний кордон України, в якій буде чітко регламентований порядок представників Державної прикордонної служби України, тому що станом на зараз такий порядок відсутній.

Перспективами подальших розвідок із зазначеної проблематики вважаємо за доцільне визначити такі як розробка механізмів щодо дій посадових осіб Державної прикордонної служби України, ТЦК та СП та Нацполіції у разі виявлення осіб чоловічої статі віком від 18 до 60 років у прикордонній смузі, контрольованому прикордонному районі та у пунктах пропуску через державний кордон України, узгодження окремих положень нормативних актів, що є дотичними до зазначеної тематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабенко А.М., Палій М.В., Чекмарьова І.М. Взаємодія поліції, прокуратури та Державної прикордонної служби України у протидії організованим кримінальним правопорушенням, пов'язаним із контрабандою, незаконним обігом зброї та наркотиків, тероризмом і протиправним перетином державного кордону України. *Аналітичне-порівняльне правознавство* / редкол.: Ю.М. Бисага (голов. ред.), В.В. Заборовський, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ». Ужгород, 2023. № 1. С. 436–440. URL <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/277912/272646>.
2. Бугайчук К. Окремі питання нормативно-правового регулювання питань мобілізації, військового обліку та проходження військової служби. Modern technologies and processes of implementation of new methods. Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference. Madrid, Spain. February 06–09, 2024. URL: <https://is.gd/OLwHGm>.
3. Гаврік Р., Демчик Н. Юридична відповідальність за незаконне перетинання державного кордону: зарубіжний досвід правового регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство* / голов. ред.: Ю.М. Бисага; ДВНЗ «УжНУ». Ужгород, 2022. №1. С. 137–140. URL <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/258835/255599>.
4. Кравець Т. Баранова Т. Оцінка мобілізаційного потенціалу західного та центрального регіонів України за результатами мобілізації 2014 року. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки*. Том 94 № 1 (2024). URL: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-86-65-71> https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/military_tech/article/view/1567.
5. Крижанівська В., Кобзар В. Ухилення від мобілізації: реальний ракурс. International scientific and practical conference “Science and society: modern trends in a changing world” (January 22-24, 2024) MDPC Publishing, Vienna, Austria. 2024. 662 p. URL: <http://surl.li/lieake>.
6. Мота, А. Взаємодія Державної прикордонної служби України з іншими правоохоронними органами в протидії нелегальній міграції. *Питання боротьби зі злочинністю*, 33 (2017): 97–107.
7. Остапенко О. Про ухилення від військової служби в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. № 4 (2023). URL: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/807>.
8. Письменський Є.О. Кримінально-правова кваліфікація перешкоджання мобілізації (поточна практика правозастосування та перспективи вдосконалення законодавства). *Правовий часопис Донбасу*, (1), 65–71. 2024. URL: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-86-65-71>.
9. Про затвердження Порядку організації взаємодії Державної прикордонної служби України та Національної поліції України під час забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму. Наказ МВС від 15.11.2022 № 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1502-22#Text>.
10. Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період. Постанова КМУ від 16 травня 2024 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text>.
11. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію. Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 44, ст. 416. URL: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-86-65-71> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#top>.
12. Про прикордонний режим. Постанова КМУ від 27 липня 1998 р. № 1147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-98-%D0%BF#Text>.
13. Цивільний кодекс України. Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV.